

Año LXXVII. urtea

264 · 2016

Príncipe de Viana

Joxemiel Bidador
(1970-2010)

SEPARATA

Irudimenaren klasikoak euskal literaturan

Eliz idazleek irudimena erabiltzen:
antologia txikia

Joxemiel BIDADOR

Sumario / Aurkibidea

Príncipe de Viana

Año LXXVII · nº 264 · enero-abril 2016

LXXVII. urtea · 264. zk. · 2016ko urtarrila-apirila

JOXEMIEL BIDADOR (1970-2010)

Aurkezpena / Presentación

Idoia Sara 7

Euskararen eta euskal literaturaren historia Nafarroan

La historia del euskera y la literatura vasca en Navarra

Euskal formulakuntzaren hurbiltze baterako 17

Irudimenaren klasikoak euskal literaturan. Eliz idazleek irudimena erabiltzen: antologia txikia 85

Biktoriano Huiziri buruzko berri laburra (1860-1938) 97

On Kixote Nafarroan 107

Idazlearen aita 113

Aitatxorengandik jarrera literarioaz ikasten 123

Alexander Tapia Perurena, Iruñeko olerkaria. Bere lanaren azterketa estilistikoa 131

Alexander Tapia Perurena. 21 olerki aurkitu berriak 147

Kattalin Umezurtza antzerki lana 177

Jose Agerrereren olerkigintza osatzen (I) 199

Jose Agerrereren olerkigintza osatzen (eta II) 239

Euskararen memoria Nafarroan 36ko gerran: Larrekoren *Gerla urte gezur urte* 279

Gerraurreko euskalgintza nafarraren afera dokumentala: erantzun garbi gabeko galdera zenbait 293

Prólogo a *Capítulos de la historia del euskera* 303

Prólogo a *Toponimia navarra* 309

Sumario / Aurkibidea

Kazetaritzaren historia Nafarroan / La historia del periodismo en Navarra	
<u>Pablo Fermin Irigarai <i>Larreko</i>: Nafarroako euskal kazetaritzaren aitagoia</u>	315
<u>Nafarroako euskal idazle handi bat: Manezaundi</u>	341
<u>El euskara en los medios de comunicación navarros durante el siglo XX: incidencia de la ley del vascuence en la información</u>	353
Erriberako euskalaritzaren historia / La historia de la vascoología de la Ribera	
<u>Ribera de Navarra y euskara, siglo XX. Historia de un encuentro insoslayable</u>	367
<u>Los académicos de la Ribera: Peralta, Iribarren y Garde</u>	405
<u>Obra histórico-literaria de Juan Pascual Esteban Chavarría</u>	429
<u>Obra histórico-literaria de José Joaquín Montoro Sagasti</u>	453
<u>Eusebio López: impresor y vascófilo lodosano</u>	459
<u>Joxemiel Bidador González: bibliografía</u>	473
LOS TRABAJOS Y LOS DÍAS DEL AÑO 2015 / 2015eko LANAK ETA EGUNAK	
<u>Tesis doctorales sobre temática navarra de ciencias humanas, sociales y jurídicas</u>	479
<u>Congresos, jornadas, seminarios y proyectos de investigación de historiadores e historiadoras de la Universidad Pública de Navarra</u>	
<u>Zuriñe Sainz Pascual</u>	489
<u>Congresos, jornadas y seminarios de la Universidad de Navarra sobre ciencias humanas y sociales</u>	
<u>Fina Trèmols i Garanger</u>	495
<u>Producción literaria de autores y autoras navarras</u>	
<u>Mikel Zuza Viniegra</u>	503
<u>Nafar literaturaren uzta</u>	
<u>Ángel Erro Jiménez</u>	507
<u>El pintor Miguel Echauri</u>	
<u>Emilio Quintanilla Martínez</u>	511
<u>Imaginación y talento frente a los recortes. Las artes escénicas en Navarra</u>	
<u>Alicia Ezker Calvo</u>	521
<u>Mucho que contar, mucho por andar</u>	
<u>Marta Artica Zurano</u>	539
<u>Etnografía, folclore y cultura tradicional</u>	
<u>David Mariezkurrena Iturmendi</u>	547
<u>Turismo y actividades culturales en Navarra</u>	
<u>Ainhoa Aguirre Lasa</u>	553
<u>Currículums</u>	561
<u>Analytic Summary</u>	565
<u>Normas para la presentación de originales / Idazlanak aurkezteko arauak</u>	571

Irudimenaren klasikoak euskal literaturan

Eliz idazleek irudimena erabiltzen: antologia txikia*

Joxemiel BIDADOR

Irudimen fantastikoaren klasikoak euskal literaturan, horixe da proposatutakoa. Eta ez da makala, ez ondikotz! Izan ere, euskaldunok berok ez omen garelako sobera laketu irudimenaren erabileran. Hala idazten zuen Sarrionandiak afera honetaz:

Euskalduna ez da sekula izan imajinazioaren aldekoa, imajinaziorantz etorria. Euskaldunak ez du imajinazioa habitatzen. Euskal artea eta euskal literatura, euskal pentsamendua bera bezala, abstraktuak eta laburrak dira.

[...]

Euskal literaturaren historian ere, pinturan bezala, harrigarria da zer atseginzale-tasun eta imajinazio guti agertzen den, eta zer kolore guti. Klasikoetan nahiz berrietan [...].¹

Sarriren hitzok badute jakinduria askoa, eta erreparatzen badiogu gurean eginiko literatura zaharrari, berdin euskaraz zein erdaraz eginikoari, aisa ikusiko dugu zeinen egia-tiak diren Sarrirenak, eta zeinen bakanak diren salbuespenak. Bakar bat ekartzearren, hortxe dugu Jose Yanguas Miranda tuterarraren *Vida del Capitán Juan Lanás*, Donostiako Barojatarrenean 1845ean inprimatua. Egun Yanguas ezaguna da bere ekarpen historiko politikoarengatik, Nafarroako Aldundiko artxibozaina eta idazkaria izan zelako, eta liberala izanki foruen alde egin zuen lanarengatik. Alabaina, horrelako *curriculum* serioaren barruan eleberri fantastiko batendako tokia ere izan bazen. Sarreraren berean trikimailu literario batez baliatu zen Yanguas lana aurkezteko, eta Parisen topatutako eskuizkribua zela ziotsan irakurleari. Bertan frantsestealdian Mendigorriako Eguagirre

* XXIV *Galeusca*. *O imaxinario na literatura*, 2007, 63-73.

¹ J. Sarrionandia, *Ni ez naiz hemengoa*, Iruñea, Pamiela (1985), 2006, 147-148 or.

gerrilari ankerraren aginduetara soldadu ibilitako Juan Lanas aragoitarraren ibilerak azaltzen zituen, baita gerra amaitu ostean eguzkira egin zuen bidaiaren ingurukoak. Edozein modutan ere, Yanguasen liburu hau aipatzen badut, euskaraz eman zuen orrialdearengatik da, izan ere, Lanas kapitaina eguzkian preso zegoela, ateko zerrailatik atera zen ziegatik, sorgin baten laguntzaz eta sorginak berak erakutsitako konjuroa esanez. Eta hauxe gauza bitxia dugu, seguraski ere nigromantziarekin zuzenean loturiko euskal testu bakarra gure literatura 1545ean hasi zenetik hiru mendeetara. Hona hemen:

Infernuetako jaun ta jabe eta agintari nagusia, zeure serbitzari leialen estalpelari eta laguntzalle aberats errutsua, ez dezazula arren zeuregandik laga estura larriko, lantze onetan, zure biotz ukitze jakintsuak zintzoki entzun eta maizaro gorde izan dituelako persegitua arkitzen dan gizagaixo errukarri ilkor bat; eta egizu al dezun guztia zure morroi esangille umil Adarreko lepoak agertu dezan indar sendo iñork azpiratu ezin leikeana, zeñarekin anparatu izan dezun beti Izarretako biztanleen bidebagekeriaz burlatzen (etsai uritarmenarenak) peleatu ziñan beraren alde alper alperrik, bañan guztiz ondra andian, gogolibredunen matxinadako egun izugarri artan, erresuma menpekoen Agintza biurri urgullusoaren kontra.

Salbuespenak salbuespen, alta, lot nakion lanari, eta lehenbiziko lana, mugatu beharra. Hasteko, zeintzuk dira euskal literaturaren klasikoak? Ez litzateke gai itsusia heldu den Galeusca baterako. Hau da, gerta liteke nik klasikotzat hartu ditudan lanak beste inork literaturatzat ere ez jotzea. Izan ere, ez al da Atxagaren Obabakoak geure klasikorik klasikoena honezkero? Baina badirudi klasikoa diogunean zaharra esan nahi dugula, eta ohiko esku-liburuetan aurreko mendeetako idazle aintzindariez ari direla. Nik bederik horrela ulertu dut, eta muga horretan jardun nahi dut. Hau da, jakinki klasikoaren esparrua beste moduz ere uler daitekeela, eta irudimenaren erabilera literarioa berezkoagoa dutela XX. mendeko idazleek, nahiago izan dut aurreko mendeetako idazle zaharretara jotzea eta euren lanetan arakatzea. Lan zaila bestalde, bada, idazle zahar horiek gehienak, ia guztiak, gai erlijiosoko testuak zirriboratu baitzituzten, *a priori* behintzat fantasiari toki handiegirik uzten ez diona.

Egia da eliz literatura klasikoa ez dela sobera baloratua izan gurean, are gehiago alde linguistikoa kontuan hartu ez denean. Zer izan du interesgarri, bada, Leizarragaren *Testamentu Berria*-k hizkuntza bera ez bada? Baina asmo erlijiosoko literatura, gurean nagusi izateaz gain, zabala ere bada, eta hamaika itzulpenekin batera, eta hauek ere bere garrantzia izan dute alor literariotik ere, bestelako lanak ere izan dira, dotrinak direla, aszetika liburuak direla, sermoitegiak direla, eta abar. Lan guztiek ez diote toki bera uzten fantasiari, irudimenari, baina hartzailea herri xumea izan den neurrian, egileak irudimenari leku handiagoa utzi behar izan dio, batez ere adibideetan, exempla horietan, hau da, gertaeretan, ipuin motzetan, narrazioetan, anekdotarioan alegia.

Bistan da apaizek erabilitako istorio guzti horiek ez zirela haiek berek sortuak, ez eta hurrik eman ere, eta kasurik gehienetan inondik hartuak ziren. Anplifikazioaren tekniken aurrean geundeke beraz. Iturriak arras zabalak zirratekeen, eta apaizgaitegi, abadetxe zein komentuetan liburutegi ederrak bazituzten ipuin sakratuez ongi hornitzeko. Literaturaz denez bezanbatean, ezin ahantzizkoa da zeinen inportantea den idazlearen elikadu-

ra, hau da, idazle on lana sorkuntzan baino bersortze lanetan kokatzen da, hitzezko ekai zaharra egoera berrietara txertatzean, eta inoiz aditutakoaren aldaera berria da komunzki ematen duguna. Hortaz, eliz egile haien lan literarioa ezin ukatuzko agertzen zaigu.

Trentokoa saihesten saiatzen: Tartasen istorioak

Juan Tartas Sohütako baserritar aberats xamar baten semea izan zen, Oloroeko elizako prebendatua izan ostean, Arueko erretore jardun zuena. Zuberera literarioaren aitzindari lehena, bi dira XVII. mendean Orthezen argitara eman zituen lanak, biak eliz liburuak: *Ontsa hiltzeko bidia* (1666) eta *Arima penitentearen okupatione debotak* (1672). Orain dela dozena bat urte eman zuen argitara Patxi Altuna euskaltzainak Tartasen lehenbiziko liburuaren edizio berritua². Honi ongi etorria emateko *Euskaldunon Egunkaria*-ko literatur kritikariak «Benetako klasikoa» iruzkin llaburra atera zuen, zuberotarraren interes filologikoak azpimarratzearekin batera, bestelako dohai literarioak txikertuz. Eta zoritxarrez horretan dirau oraino geurean uste oker honek. Izan ere, geure klasikoetan ere izan badirelako interes literarioak, hortxe irakurgai daudenak, geure esperoan. Kontua dateke ez dugula ikasi testu bakoitza bere kontestuan paratzen, kontestualizatzen alegia. Edota deskontestualizatzen ere. Ez nuke nik XVII. mendeko eliz testu klasiko bat egungo balio literarioen iragazkitik bakarrik pasaraziko bere kontestua aintzat hartu gabe, baina halaber, kontestua jakinda eta kontuan harturik, testuak berak duen literaturtasunean erreparorik gabe barneratuko nintzateke, kontestua ere alde batera utzita, fikzioaren bila, edertasunaren xerka, hitz-jokuari aiduru, dakartzidan istorioek ene errealtatea morfinatzeko ere balio dezaketen neurrian.

Tartasi aitortu ohi zaion balioetako bat testuartekotasuna da, hau da, bere liburuak idazteko baliatu dituen iturri ugari, kontatzen dizkigun istorioen jatorri ezberdinak. Trentoko kontzilioak irudimenaren hegala moztu omen zizkien herriko apaizei. Ordura arte behintzat, badirudi eliz gizonen irudimenaren erabilera sutsua egiten zutela, entzule apalei ipuin eta istorioen bidez nahi zutena ulertarazi eta sinistarazteko. Halako demasa ezin onaturik, kontraerreformaren seriotasunak apaizgo kultura abiarazi zuen, anekdotarioa bazterrean utzi zuena, egia teologikoei atxekiago omen zena. Honen adibiderik nabarmenena Urdazubiko Axular handia izan zen, euskal literaturaren libururik gogoangarriaren egilea alegia. Ez zatekeen ordea Tartas honen eredu zuzena, eta errenazimenduko eliz idazle horien azkenetako hatsetakoa bide zen. Mitxelenak berak ez zuen sobera juzku onik zuberotarrak: *Comparado con Axular, la erudición que despliega Tartas resulta ociosa y extravagante, lo exagerado y lo tremendo*.

SETIOA

Gaztelu eta jauregi eder eta bortiz bat, etsaiak kanpotik inguru-inguru, asetiaturik edukiten dianian haren, edo bortxaz edo konposicionez hartzeko, eta haren gehien, eta nabusi izateko, gaztelu eta jauregi haren barnian balin bada garnisone on bat ger-

2 I. Tartas, *Ontsa hilceco bidia*, Deustuko Unibertsitatea, 1995, Patxi Altunak apailaturik.

lako, eta ahoko munitione franko, eta ororen burian kapitaña, eta soldadoa, badira koraiosak eta deliberatoak behar denian, onsa defendiatzeko, eta onsa atakatzeko, barnekoak trufatzen dira kanpokoez, eta azkenekotz gaztelu, jauregia, ohorian gelditzen da, eta etsaia, bere pena eta bere denbora galdurik, desohorez betherik, bere jendiarekila retiratzen da. Baiña jauregi hartan ezpada armarik, ezpada zer lan eta edan, ezpada kapitanik, eta soldadurik, edo izanik ere ezpada koraios, eta deliberatu, eta diren poltroiñak, eta bihotz gabiak, adios gaztelia, adios jauregia, *Ville gaignée*, hiria hartu da, etsaiak eginen du jauregi, eta gaztelu harzatz nahi diana. Gure arima da, gaztelu eta jauregi eder bat, eta bortitz bat, momento oroz gaztelu haur, kanpotik eta barnetik asetiatu da, atakatu da furioski, eta pausu gaberik, haren etsaiak dira, deabrua, mundua, haragia, eta bertze etsai bisibliak, eta inuisibliak, gerla kanpotik, eta barnetik, etsai gaixto hek, jauregi eder hari, arimari, egiten dute, hala, nola, lehoiñ furiosak, eta otso gose minthiak, ardi gaixoari egiten baitu.

ESPAINIARRA ETA TXAKURRA

Egun batez español bat bere bidian zoala ediren zian hor bat borta batetan, eta horak usiki zian española igaraitian zankotik horaren kontre aski onsa defendiatu faltaz. Bertze egun batez españolak hor hura bera ediren zian borta hartan berian lo zantzala, eta ezpata baitzian bere saiheitsian, idokirik eta buluzirik bere magiñatik eta bere furrebotik, hora hil zian ezpata kolpu bat emanik, eta gero ikhusi zinian hora hilik, edo hilzen, erran zian horari bere linguajian españolaz, *Inimigos tienez é dormés*, erran nahi baita gure linguajian euskaraz, etsaiak ukhen eta lo egiten duk. Arrazoin zian españolak hala erraitera horari, zeren etsaiak dutianak ezpaitu behar lo egin, baina bai egon iratzarri, zoin aldetik jinen den egunaz, edo gaüzaz, haren atakatzera.

HERIOA KONPARATZEN

Herioa eta otsoa biak bat dira, otsoak iaten du, iresten, eta deboratzen, otsoak bezala, bena deusek ere ezin asetzen, ianago nahiago, gormand, eta gulos da animale hura, bertze ororen artian, deusek ere ezin ase diro.

Herioa, bipera suge mota gaixto bat iduri da. Suge harzatz minzo direnak diote, haren humiak, bere amaren sabelian konzebitu, eta formatu direnian, ez tutela egurukiten sortzeko denbora, naturak behar dian operatione, eta termaiño ordinaria, bena bere amaren sabela mokoaz xilaturik, eta hautsirik, sortzen direla ordu gabe, eta sortzian bere ama hiltzen, hantik ardiatsi du suge hark bere izena, *Vipera, quasi vi, pariens*, bipera dela biolentziaz, eta bortxaz sortzen diana.

Herioa, hor errabiatu, gaixto bat iduri da horak jendia edo kabalia usikiten dianian, parte bat eramaiten du, eta parte bat kitatzen, bena eztu peza oro eramaiten eta hora errabiatu bada, usikiten dian gauza bere usiki satsiaz, eta korronpitiaz, kozatzen du eta korronpitzen, halako moldez non lehen beno lehen ezpadu itsasoko urian ukhutzen, eta xahatzen, errabiatzen baita eta hiltzen, bere forman, herioak, gizona, eta emaztia usikiten du, eta bere usiki gaixtoaz kozaturik, eta korronpitorik parte bat

gizonari eramaiten du eta hiltzen, eta bertze partia osorik kitatzen du, eztu hunkiten, gorpitza arras eramaiten du, eta arima ezin baitiro, hunki gabe, kitatzen du osorik, zeren imortal baita bere naturaz, eta ezin hiltzen baita, hargati herioak du izena, *Mors à morsu, siuè à mordendo*, eta hark gorpitzari ejinten dian usikia, hanbat da kruela, eta pozoatua, non haren zauria, eta kolpia, baita inkurabilia, eta erremedio gabia, ezta urik, ezta itsasorik, ezta kontrepozoarik, ez barberik haren kozia sendotzen ahal dianik, ala den Aita Saindia, eta Kardinalia, ala den Erregia, Prinzia eta laboraria, aberatza ala pobria, hor hark behin usikiz geroz hil behar du, ezstadila nehor tronpa, gogoa eman beza hor haren usikiari, hargatik erran du Poetak ederki; *Mors aequo pede pulsat pauperum tabernas, regumque turres*, bardin bardina, eta egoalki galtzen, eta ruinatzen dutiala pobren bordak eta kabanak, nola erregen torriak, eta iauregi gazteliak, ezta han diferentiarik, reserburik, ez eta pribilejiorik aberatzaren eta pobriaren artian.

xviii. mendeko loraldia: josulagundiaren ekarpena

Hegoaldean eta Larramendiren bultzada lagun, xviii. mendeko eliz gizonen ekarpen garrantzitsuan toki gutxi dago irudimenerako. Hortxe dugu Kardaberazen ekoi-zpen itzela, non nekez topatuko dugun anekdota fantastikoei eginiko tokia. Baina bazen liburuez haratago esparru bat irudimenerako aproposa izaten ezin hobe segitu zuena: sermoigintza. Gutxi dira Larramendik berak euskaraz tajaturik iritsi zaizkigun lanak, baina dauden gutxi horiek berebiziko kalitatea badute, eta ukaezina da andoaindarrak belaunaldiko beste idazleengan izan zuen eragina. Hona hemen 1737an Azkoitian eginiko eta San Agustin egunerako prestaturiko sermoien pasarte bana:

MARTIRIEN TORTURAK

Gogora ditzagun inon edo aditu edo irakurri ditugun martireen tormentuak: zein aundiak aek, zein gogorak, zein izugarriak: batzuek burubagetuak, besteak elorri arantzetan arrastatuak, batzuek azotez mallatuak, besteak berun urtu gorian irabiatuak, batzuek surtan erre kiskalduak, besteak putzu izoztuetan itoak, batzuek laurgituak, besteak erdiratuak, batzuek lauridikituak, laurenduak, besteak beren ezur guzietan abarrakituak, zeatuak, zatituak, eta ezin konta lekizkean beste eriotza mota asko.

PROMETEOREN GOLEMAK

Prometeo zeritzan batek, diote ipuiak, egin zituela gizonak ala emakumeak are eta lurrez naazte, eta gero oiek pixteko eta bizi-erazotzeko, ostu ziola eguzkiari sua eta argia. Etzuen orrelakorik egin gure aita San Agustinek [...] ³

Baina sermoigintzaz dihardugunean ez diogu erretoreen lanari bakarrik aipu egiten, ezpada misiolari apostoliken prediku hertsiei baizik. Larramendik berak goraiatu

3 M. Larramendi, *Euskal testuak*, Andoain, 1990, Patxi Altunak eta Joseba Lakarrak apailaturik, 50 eta 71 or.

zuen Frantziskotarrek Zarautzen kudeatzen zuten misiolari eskola, baina misio apostolikoaren ardura ez zen frantziskotarrena bakarrik, eta hortxe ibili ziren jo ta su josulagunak ere. Hauetan ezagunena Sebastian Mendiburu izan genuen, euskal Zizeron deitua, Iruñeko komentuan bizi zena, eta Nafarroako herri aunitzetan predikatu egin zuena. Mendibururen ekoizpen literario guztia iritsi ez bazaigu ere, eta nahikoa zabala bazen, argitara emandakoaren artean izen handikoak izan ziren Jesusen Bihotzaren debozia piztu eta zabaldu zuten 1747 eta 1759-60ko lanak. Bigarren Hezkuntzarako behiala Mendiguren-Eizagirrek apailaturiko literatur antologian⁴ Mendibururen «Sorginketako gauzak» pasartea sarrarazi zuten. Honetara Xabierko Frantziskoaren bederatzurruneko irakurraldi bat ekarri dut.

SOLDADUAREN LIMOSNA

Zerbait ondasun zeraman soldadu bat utzi zuten bage itsas lapurrak eta zuenarekin batean bizia galtzeko beldurrez ontzitik itsasora saltatu ta igerian itsas bazterretan zen ta al zuen bidez bere burua estali ta asi zen eskean, ta eskean zebillela besteen artean arkitu zuen S. Franzisko Xabier aldi artan an predikatzen zebillena ta Jangoikoaren izenean eskatu zion zerbait. Urrikariz eskua bere sorbaldan ezarri ta, ez dut korradu bat ere, erantzun zion S. Franzisko Xabierrek, eta begiak gero zerura jiratu, oititz zerbait egin ta esan zion behartsu gaisoari, Jangoiko berak dizula oraingo zure bearrak eskatzen duena. Santuaren aotik au aditu ta agur umil bat ari egin ta artu zuen soldadu beartsuak bere bidea bestetan billatzeko an arkitu etzuen, ta etzen luzaro egondu arkitu bage; bada aren ondotik kendu ta laster ots egin zion S. Franzisko Xabierrek, eta hura aren aldetik kendu ezker, Santuaren sakelan egin edo utzi zituen Jangoikoak munduan egiten ziranak ez bezalako diru zenbait, eta an eskua sartu ta atera zituen urrezko ta zillarrezko berrogei ta amar ta eman ziozkan soldadu beartsuari esaten ziola, orra Jangoikoak bidaltzen dizun limosna, on dagizula, baña begira nondik dezun ez esan mundukori bein ere. Baña soldaduak hura artu ta bere pozarrekin lasterkari eman ta asi zen ojuka esaten, milagroa, milagroa!; ta au ziola bazebillen pozez batetik bestera. Zer milagro da, gizona?, galdetu zioten aditzen zutenak, gaur zuk banatzen dezuna? Orain nerekin S. Franzisko Xabierrek egin duen bat. Zer egin du zurekin Santuak, gizona? Orra, erantzun zien, nere bearra estaltzeko eman dit gizonen oraindik ekusi ez duen diru sall hau; ta agertu zien diru guzia. Diru berria ekusi ta an arkitzen ziran merkatari ta dirutan zekiten beste guziak esan zuten etzela munduan gis artako dirurik, ez eta diru ark bezain urre ta zillar ona zuenik ere, ta ura berak debozioz artu ta eman zioten zebillen dirutik beste anbat eta anitz geiago ta soldadu beartsuarentzat anditu zen S. Franzisko Xabierren limos-milagroa⁵.

Espainiako Karlos III. errege ilustratuak josulagundia 1767an debekatu zuenean Joaxin Lizarraga josulagungai zegoen Camposko Villagarcian. Hasiera batean Boloniarako

4 X. Mendiguren eta K. Izagirre, *Euskal Literaturaren Antologia, DBH-Batxilergoa*, Donostia, Elkarlanean, 1998, 167-168 or.

5 S. Mendiburu, *Euskaldun onaren biziera*, Iruñea, 1762.

bidea hartu bazuen ere, gauza ezaguna da sorterrira joko zuela azken momentuan, eta bertan, Iruñetik hamar bat kilometrora dagoen Elkano herrian, eman zuen bizitza osoa herriko erretore lanetan 1835ean zendu zen arte. Nafarroako idazlerik emankorrena, bizi zela deus argitaratu ez bazuen ere, bere eskuizkribuek 5000 folio inguru betetzen dute. Euskarari zegokionean Larramendiren aitagoitasuna onarturik, hala edo nola Lizarragak misiolari jesuiten lana parrokiara luzatu zuen, dotrina, sermoigintza, hagiografia zein bertsoigintzan lan itzela izkiriaturik utziz.

BALTASARREN EPAIA

Baltasar errege gúra zegoláik afari báten póstrean atzendurik Jangoikoas ta bere arimas, brindátzen, orditzen, erokéria egiten, bitárteo zeukáte Jangoikoaren justiziarén ministroek pizátzen juizioko balántza lotsagarri gártan, ta aurkitu zé arin ta eskás obra onetán, kontrapizatzekó bere bekatuéi. Eta alá notifikatzeko senténtzia, gutienik uste zueneán, agertu zireán parétean kandeleroain aurkásean eri batzúk eskribitzen irur létra, zeintan notifikatu baizitzáio merexi zuén senténtzia. Bátean zió Thecél, nai baitu erran: pitzátua izan zára Jangoikoarén balántzan ta aurkitu zára eskás obra onés⁶.

Zarauzko misiolarien testigantza idatziak

Aipatua dago jada Zarauzko misiolari apostoliken eskola. Etxe honetan bizi ziren frantziskanoen zeregin nagusia zen herriz herriko misioak ematea, Europa mailan bakantzen hasia zen kontua, baina gurean berebiziko indarrez mantentzen zen jarduera. Zarauzko etxean izan ziren fraide sonatuenen artean Frantzisko Palacios oñatiarra genuen, hainbat erdal libururen egilea, eta euskarazko sermoi ugarirena ere, egun argitaragabe segitzen dutenak. Palaciosen etxekide eta itzultzailea Pedro Antonio Añibarro frantziskanoa genuen. Bizkaieraren aitzindaria, lau bat liburu eman zuen argitara bizi zela, eta hil ostean beste horrenbeste atera ziren, tartean gramatika eta hiztegia. Alabaina bere lanik gotorrenak argitaragabe darrai, *Misionari euskalduna, kristau dotrina eta sermoiak bizkai-errietan irakasten*, mila orrialde inguruko eskuizkribu erraldoia. Lana dotrinetan banatzen da, eta dotrina bakoitzaren bukaeran *exempla* bat dago.

DANTZARIAREN ZIGORRA

Mutil dantza zale batek entzunik predikadore baten aotik, dantzak ziriala infernarako bidea, atea ta pekatu askoren sustraia, azartasun lotsa bageaz esan eban: dana dala, ta esan begi predikari estu onek nai dabena, nik diñot eta uste dot, dantzak ez-tiriala pekatu, eztagola euretan peligrurik; dibersiño olgura, ta pozkaria inozenteak

6 R. M. Pagola, *Bonaparte ondareko eskuizkribuak: Hegoaldeko goi-nafarrera*, 1, Bilbo, Deustuko Unibertsitatea, 1996, 379 or. (De correspondenti satisfactione, 1781).

direala, nik beintzat largako eztodaz. Au esan ta laster joan zan dantzara, ta an bertan gente guztien aurrean jausi zan goitik arri andi bat bere gañera, zapaldu, zatitu ta lurrak iruntsi eban⁷.

Añibarroekin batera Zarautzen zeuden beste misiolarien artean Mateo Zabala bilbotarra aipatu behar da, ikastetxean 1815-1840 bitartean izan zena. Ezaguna bere lan gramatikal zein bibliografikoengatik, baita tajutu zituen alegiengatik ere, sermoi mordo bat utzi zuen, Villasantek bi alekitan ekarri zituenak. Sermoiak aterbetzen dituzten hiru eskuizkribuak toki ezberdinetan ageri ziren, eta Jerusalem frantziskanoek duten konbentuan gordetzen zenetik hartua da pusketatxo hau.

INFERNUA

Beda izen andiko gizon jakitun eta santuak esaten dau eze Norunbria aldean iltzala Dritxelmo eritxon gizon bat, eta gero barriro biztu zala mundu onetako argitara. Oneri ilik egoan artean erakutsi eutsan Jangoikoak infernu gogorra eta ango suak, eta beste an ikusi bearreko guztiak. Berak esan eroian zer eta zelango bildurgarrizko itzalak ikusi bear izan zituzan, baia berak esan ez-ta bere, ondo ta ondo agiri eban bere bi-zi-moduan, nobaiste bere gogortasun ezin ikaragarriagoren batzuk ikusi bear izna zituzala, ze edozeineri arritu eragin leikion berak bere buruari emoten eutsan bizitza, ezin da geiagooan gogorak. Sartu zan konbentu baten, eta an guztizko bere barau laztzak egin eroazan; lo lur gogorraren ganean, zilizio ikaragarriak soñean erabiltzazan, garrian, barriz, erabilen burdiñazko katea orratz txikiz alde guztietatik bete beterik egoana. Bere burua azote krubelez apurtu bear eban, odol beroa ugari gorputz guztiti eriola. Eta iñok esaten beeutsan ea zegaiti orren gogor artuten eban bere burua, erantzun eroian: oneek baxen gauza gogorragoak ikusita daukadaz nik beste aldean. Neguaren biotz biotzean konbentuaren parean leiturik eta engalasaturiik egon ioian errekan, lei-karraldoa alde bateti zatitu, eta antxe sartu oi zan abitu ta guzti iduna-giño: eta andik urten da berem, ez eban soñekorik aldatu bearko; eta iñok ezer esaten eutsanean erantzun oi eban: oneek baxen otz gordinagoak andiko aldean ikusita nago ni⁸.

Bizkaieraren klasiko bi

Bizkaierazko lehenbiziko idazleen artean garrantzi berezia izan zuen Juan Antonio Moglek, apaiz setati baina formazio ilustratuko gizona, inkisizioaren aztertzaile izan nahi zuena baina aldi berean alegiak idatzi zituenak, baita *Peru Abarka* lan sonatua ere, euskarazko lehenbiziko eleberrizat askok jo izan dutena, basati onaren eredutik abiatuta. Jon Kortazarren hitzetan ideologia tradizionalako idazle neoklasikoa genuen. Argitara eman zuen lehenbiziko lana aitormenaren gaineko liburua izan zen, 1800ean, gizpuzkeraz. Hiru urte beranduxeago honen aldaera bizkaieraz atera zuen, Añibarroren hitzaurre bero batekin.

7 Joxemiel Bidador, «Pedro Antõnio Añibarro aitaren Misionari euscalduna liburuan dantzei buruz dakartzan 66 eta 67 doktrineak bere adibideekin», *Cuadernos de Etnologia y Etnografía de Navarra*, 61, 1993, 39 or.

8 M. Zabala, *Sermoiak I*, Bilbo, Euskaltzaindia, 1996, Koldo Villasantek apailatua, 257 or.

PELAIOREN DAMUA

Pelaio eritxon gizon gazte, edo mutil batek egin eban bein ardi bategaz onelango pekatu ezain bat. Bere konzienzjak, bakerik emoten ez eutsan; laster damutu jakon egiña, baña lotsatu zan konfesetako. Sinistu eragin gura eutsan Gaiskiñak, penitenzija gogorrek eginda, salbauko zala konfesau baga. Sartu zan bakartade baten eguan konbentuban; artu eban an abituba. Bere orazino luze, erretiro, ta penitenzija andijak gaiti, eukeen birtute andikotzat. Baña sugia barruban, ta diadarrez konzienzija zirautsala: Pelaio, alperrak dira zure penitenzija guztijak konfesetan ez badozu dakizun pekatuba. Agaz guztiaz, geruago ta gatxago egiten jakon konfessoriari agertutia, eukeelako santutzat. Ill zan guenian agertu baga. Egin zan bere enterruba, ta uste eben beste fraile bere lagunak, milagro andiren batzuk egingo zituzala ill onduan. Urrengo gabian topau eban sakristaubak bere gorputz enterrauba sepultura ganian, ta sartu eban ostera lur barruban. Bijaramonian bardin topau eban sepulturati kanpora, ta ikaraturik, emon eutsan kontu konbentuko buru, edo nagusijari. Jatsi zan au beste frailiakaz gorputz illa eguan tokira, errekeridu, kontu artu edo itandu eutsan onelan: Pelaio, izan zariana zeure bizitzan ain humilde, ta esanekua, esan egidazu, zer gura dozun? Zer esan gura dau sepulturapeti urten, ta kanpouan egotiak? Biar ete deusugu emon sepultura onra andijagokoren bat? Eranzun eutsan difuntubak: Ay ene galduba! Kondenauta nago betiko. Ez dau leku santurik biar nire gorputz madarikatubak. Infernuban nago, ta egongo nas betiko. Egin neban ganadu bategaz pekatu habituba artu baño leenago; ez deuste ezer balijo izan neure penitenzija guztijak. Jangoikuaren borondatia da, enterretia ni leza baten animalija zantar bat legez⁹.

Jose Antonio Uriarte ere frantziskano sartu zen. Esklaustrazioak harrapatuta, Mar-kinan ibili zen misiolari lanetan bereziki. Bonaparte printzearen kolaboratzaile fermua, beste lanen artean biblia osoa itzuli zion gipuzkerara. Edozein modutan ere, bere lehen-biziko liburua Bonaparte ezagutu aitzin atera zuen. Hortik hartu dugu ipuintxo hau.

LETRADUAREN TXIMINOA

Venezijan bizi zan letrau jakitun bat, bide txarretik egin zituzan irabazijakaz aberas-tuta, eta augaitik Jaungoikuaren aserre ta gorrotuan. Ez eukan biar bada beste gauza onik, ezpada Marijari egunoro erreku bat egitia: eta deboziño labur onexegaitik librau eban Marijaren ontasun ta errukijak betiko erijotzatik. Begira zelan. Adiskidetu zan gizon jakitun au fray Mateo Baso eritxon kaputxinu bategaz, eta egun baten alako erre-guak egin eutsazan juateko bazkaritara bere etxera eze, azkenik jua zan. Eldu zira-nian etxera esan eutsan jakitunak: Aita, erakutsi biar deusat iñoz ikusi izango ez daben gauza bat. Nik daukat tximiño miragarri bat, otsein batek legez serbietan nabena: gar-bituten ditu ontzizjak, iminten dau maija: idigiten deust atia... Erantzun eutsan Aita erlijio-suak: gero tximiñua baño beste gauzaren batek izan biar leuke onek... ekarri dagijela

⁹ J. A. Mogel, *Konfesino ona edo zeinbat gauzak lagundu biar deuseen konfesinuari ondo egiña izateko*, Gas-teiz, Fermin Larunbe, 1803.

ona. Deituten deutse; bigarrenez ta irugarrene bere bai, billatuten dabe alde guztijetatik, baña ez zan iñun tximiñorik agiri. Azkenik aurkituten dabe oe baten azpijan ezkutauta, etxeko bazter baten: bala ezelan-bere ezin atera izan eben andik. Orduan esan eban Erlijosuak, guazan geu bera daguan lekura: juan zan letrau jakitunagaz batera, ta esan eutsan: infernuko pistija madarikatua: Jaungoikuaren aginduz ta orde berba egiten nor azan, ta zetarako agoan etxe onetan. Ta orra nun erantzuten daben tximiñuak, dala demonioa, eta daguala zain ta itxaroten pekatari arek Marijari egunoro egiten eutsan erregua egun baten itxi artian, orduantxe eruateko infernura; bada Jaungoikuak emonik eutsala eskubidia beriala ito, ta bizitzia kenduteko. Au entzunik, entzun zan beriala letraua negarrez Jaungoikuaren serbitzari aren oñetan, laguntasunaren eske: sendatu eban egijala laster etxe atatik iñori ta ezeri kalterik egin baga: bakarrik emoten deuat eskubidia, esan eutsan, urratuteko orrako orma ori, ezagutu jaijaguan urte duala. Berba onek amaitu orduko, ots ikaragarri bategaz zulatu zan ormia, eta ezin iñoz zarratu izan ebeen kare ta arri guztijakaz bere, Jaungoikuak alan nairik. Azkenik imiñi eben zulo atan Aingeruaren irudi bat. Letraua ondu zan, ta uste uzan lei iraungo ebala bizitza onian. Orra zenbat balijo daben Ama oni errezeziak¹⁰.

Gipuzkerazko adibide bat

Juan Bautista Agirre Asteasun jaio zen 1742an eta bertan jardun zuen apaiz ere 1770etik 1823an hil zen arte. Garaiko beste euskal idazlerekin harremanen bat izan zuen, Mendiburu, Añibarro eta Moglekin behintzat, eta egun gipuzkeraz idatzi zuten idazle klasiko hoberenetzat jotzen dute askok. Bere lan zabala bi alditan eman zen argitara, 1803an eta hil osteko 1850ean, beti ere *Erakusaldiak* izenpean. Bigarren aldikoan meza nagusietan egindako hitzaldiak biltzen dira.

ADARBAKARRA

Bazijoan au bere bidean eta aditu zuan atzetik lasterka zetorrenen baten oñotsa. Begiratzen du zer ote dan, eta ekusten du nola darraikion aberetzar izugarri bat adarbakoitza. Bereala asi zan lasterka alegin guziaz, baña adarbakoitza zerrai-kion, inguru guziak orroaz izutzen zituala. Arkitzen du lize-zulo bat eta saltatzen da ara. Lizearen saiets batetik zabaldurik zeuzkan adarrak lertxun batek. Eldu edo itsasi zien oei eta geratu zan zintzilika. Onela zegoala, begiratzen du gorontz eta ekusten du adarbakoitza lizearen goiko ertzean berari itxedoten. Begiratzen du berontz eta ekusten du dragoitzar bat begietatik sua dariola eta autzarra zabal-durik irintsitzeko zintzilika zegoana. Begiratzen dio lertxunari eta ekusten du sustraiak ebakitzen ari zaizkala kirra-kirra bi sagu, bata zuria eta bestea beltza. Perill andian zegoan zintzilika zegoana. Ala ere an txorora eta ezereza izan zan, non ardurarik gabe zegoan, lertxunaren orrietatik erortzen ziran tanta edo txirrista goxo batzuek auaz artzen zituala. Asma diteke zentzugabekeri andiagorik¹¹.

10 J. A. Uriarte, *Marijaren illa edo maijatzeko illa*, Bilbo, Delmas, 1850.

11 J. B. Agirre, *Erakusaldiak, antologia*, Donostia, Klasikoak, 1999, Fidel Altunaren edizioa, 212 or.

LABURPENA

Irudimenaren klasikoak euskal literaturan. Eliz idazleek irudimena erabiltzen: antologia txikia

Artikuluak aztertzen du, laburki, euskal literatura klasikoak erabili zituen irudimen fantastikoko gaiak. Jakina denez, literatura hori XVII. eta XVIII. mendeetan elizgizonek idatzia da, hasi Juan Tartasekin eta buka Juan Bautista Agirrerekin.

Gako-hitzak: euskal literatura; irudimen fantastikoa; Juan Tartas; Manuel Larramendi; Pedro Antonio Añibarro; Mateo Zabala; Juan Antonio Mogel; Jose Antonio Uriarte; Juan Bautista Agirre.

RESUMEN

Las imaginaciones clásicas en la literatura vasca. Los escritores eclesiásticos utilizan la imaginación: pequeña antología

El artículo repasa sucintamente los temas relativos a la imaginación fantástica que fue desarrollando la literatura clásica vasca, escrita mayormente por eclesiásticos en los siglos XVII y XVIII, comenzando por Juan Tartas y concluyendo en Juan Bautista Agirre.

Palabras clave: literatura vasca; imaginación fantástica; Juan Tartas; Manuel de Larramendi; Pedro Antonio Añibarro; Mateo Zabala; Juan Antonio Mogel; Jose Antonio Uriarte; Juan Bautista Agirre.

ABSTRACT

Classic fantasies in basque literature. Ecclesiastic writers use imagination: short compendium

The article succinctly reviews the themes related to the fantastic imagination developed in classic Basque literature, written principally by the clergy in the 17th and 18th centuries, commencing with Juan Tartas and concluding with Juan Bautista Agirre.

Keywords: Basque literature; fantastic imagination; Juan Tartas; Manuel de Larramendi; Pedro Antonio Añibarro; Mateo Zabala; Juan Antonio Mogel; Jose Antonio Uriarte; Juan Bautista Agirre.

